

Juhász Sándor

EGY GYŰJTŐ PORTRÉJA

Dr. Elischer Gyula és gyűjteménye

Dr. Elischer Gyula műgyűjteményének metszetanyaga kora egyik legjelentősebb kollektója volt, melyből a századfordulón több száz Dürer- és Rembrandt-lap került vásárlás útján az Országos Képtár (a Szépművészeti Múzeum jogelődje) grafikai gyűjteményébe. A jelenleg is a múzeum tulajdonában található anyag alapján nem lehet megítélni a teljes gyűjteményt, és még kevésbé Elischer személyének jelentőségét, hiszen egy gyűjtemény nem műalkotások szeszélyes halmaza, hanem koherens egységre való törekvés eredménye, mely a gyűjtő habitusából fakad – Sinkó Katalin találó megfogalmazása szerint: „egy ember szellemi portréjának lenyomata”.¹ A műgyűjtemények többsége előbb-utóbb felbomlik, anyaguk szétszóródik, ahogy az Elischer-gyűjteménnyel is történt. Ekkor nemcsak egyes alkotások vesznek el, akár örökre, de a gyűjtő szellemisége is. Egy gyűjtemény rekonstruálásához a művekre utaló információk mellett elengedhetetlenül szükséges a gyűjtő személyiségének minél szélesebb körű megismerése, életútjának, tevékenységének feltérképezésével. A kutató – bízva a szerencsében, a véletlenben és a fellelhető dokumentumokban – a tényekre alapozva próbál meg összerakni egy már elfeledett gyűjteményt, és felidézni annak az embernek a szellemiségét, aki mindezt létrehozta. Ez egy puzzle kirakásához hasonlítható, azzal a különbséggel, hogy a dobozban csak a legritkább esetben található meg a kép összes darabkája.

Elischer Gyula egyetemi tanár a századforduló hazai orvosi közéletének ismert és köztiszteletben álló egyénisége volt, tudományos cikkei és értekezései szakfolyóiratokban jelentek meg, de hivatása mellett tanult zenész, műkedvelő festő és nem utolsósorban kiváló műgyűjtő volt. Aktív szerepet vállalt kora kulturális életében, főleg a képzőművészet területén, de sokrétű érdeklődése az irodalom műfajára is kiterjedt. Ezt mutatja Herczeg Ferencnek² küldött, 1904. szeptember 8-án kelt képeslapja, amelyben az író Bizánc című színdarabjának német nyelvű fordításáról számol be.³

A német származású Elischer család, mely eredetileg az Oelloescher⁴ nevet viselte, már a 17. század végétől, a ma Szlovákiához tartozó Gölnicbányán élt. Ott született Gyula nagyapja, Elischer Boldizsár (1794–1831), aki mészáros mesterséget folytatott Eperjesen. Repaszki Annával kötött házasságából három fia született: a később ügyvédként Budapesten praktizáló és egyetemi tanárként működő Boldizsár (1818–1895), a korán meghalt ügyvédjelölt Gábor (1828–1852) és a középső fiú, Károly (1822–1885), aki kiváló zongorista

volt és Lipcsében tanult zenekiadást. Ő a kassaiak kapitányaként vett részt az 1848-as szabadságharcban, amiért öt év várfogságra ítélték, melynek egy részét Krakkóban töltötte le. Kassára visszatérve megalapította az Elischer & Haltenberg céget, mely egész Európában ismert volt a „Kassai Sódar” nevű hústermékről. Az üzleti tevékenység mellett a zenéhez sem maradt hűtlen; barátságot tartott korának több kitűnő zenészével, és nevét ott találjuk a Magyar Zeneakadémia alapítói között. Elischer Károly 1845-ben vette feleségül Okrutzky Károly ügyvéd lányát, Laviniát (1826–1910), akitől hat fia született. A legidősebb, Elischer Gyula Eperjesen látta meg a napvilágot 1846. október 15-én. Elemi és középiskoláit szülővárosában és Kassán végezte, majd a bécsi egyetemen szerzett orvosi diplomát 1871-ben. Doktorrá avatása évében feleségül vette egy eperjesi kereskedő lányát, Thrór Vilmát (1847–1923), akitől később két fia született: az orvosi pályát választó Gyula Károly (1875–1929) és az ügyvéddé lett Vilmos (1877–1938). A házaspár az esküvő után Budapestre költözött.⁵ Elischer 1871-től a Kórszövettani Tanszéket vezető Scheuthauer doktornál asszisztens, majd 1873–1875 között gyakornok lett Korányi Frigyes klinikáján, ahol végleg a nőgyógyászat mellett döntött. Választott szakterületének tanulmányozására állami ösztöndíjjal külföldre utazott, két évig képezte magát németországi és londoni klinikákon. Hazatérése után, 1877-ben magántanári képesítést nyert nőgyógyászatból, és a Budapesti Tudományegyetem klinikáján vállalt tanári állást. 1884-től a Vöröskereszt Erzsébet-kórházának, majd a Poliklinika nőgyógyászatának főorvosa volt. 1893-ban nevezték ki a székesfőváros kezelésében lévő Szent Rókus-kórház IV. számú Szülészeti és Nőgyógyászati Osztályának főorvosává, mely tisztséget egészen haláláig betöltötte.⁶

Gyógyító és oktató munkája mellett több szakmai szervezet munkájában vett részt, többek között tagja volt az Országos Közegészségügyi Egyesületnek, a Budapesti Orvosi Körnek, a Kórházi Orvos Társulatnak, a Magyar Nőorvos Társaságnak, a Budapesti Orvosszövetségnek. Pénztárnoka volt a Budapesten rendezett VIII. Nemzetközi Közegészségügyi (1894) és az 1909-es XVI. Nemzetközi Orvosi Kongresszusnak. A Semmelweis-emlékbizottság tagjaként jelentős szerepe volt a Semmelweis-szobor felállításában, amiért 1909 nyarán a Berán-féle ezüstplakettet vehette át.⁷ Ez nagy elismerés volt, mivel rajta kívül ezt a fokozatot csak hat személy kapta meg. Szakmai munkája elismeréseként az orvoskari tanártestület javaslatára 1895-ben rendkívüli tanári címmel ruházták fel, majd 1898-ban a Vöröskereszt körül szerzett érdemeiért a III. osztályú Vaskoronarenddel tüntették ki.⁸ 1903. április 5-én „Elischer Gyula dr.-nak a Budapesti tudomány-egyetem rendkívüli tanárának és a Szt. Rókus-kórház főorvosának és törvényes utódainak a közegészségügy terén szerzett érdemei elismerésül ő Fensége a király a magyar nemességet adományozta.”⁹ Ekkortól viselte a thurzóbányai előnevet, amely egy Gölnicbánya melletti kis arany- és rézbánya nevéből ered. A nemes-

1. Bartholomeus Breenbergh: Tivoli táj pásztor párral (mgt.)

séghez járó címet a gyűjtő közeli barátja, a festő Benczúr Gyula tervezte, melynek egyik vázlata a mai napig fennmaradt.¹⁰

A Budapesti Orvosszövetség alelnökeként meghatározó személyisége volt a szövetség védnöksége alatt 1902-ben, a Múcsarnokban megrendezett kiállításnak. „Ez év tavaszán az Orvosszövetség alelnöke id. dr. Elischer Gyula tanár indítványára elhatározta, hogy özvegyeinek és árváinak segélyalapja javára magántulajdonban lévő régi és modern képekből és szobrokból álló műkiállítást rendez. Az indítványozó a külföldön is ismert jeles és fáradhatatlan gyűjtő és műbarát, meg volt győződve arról, hogy sok műkincs van a fővárosban, mely a nagyközönség előtt még ismeretlen”.¹¹ Az Orvosszövetség tagjaiból alakult végrehajtó bizottság elnökeként Elischer levélben kereste meg a gyűjtőket. „Az Országos Képzőművészeti Társulat igazgatóságával való megállapodásunk alapján 1902. évi szeptember hó 20-tól 1902. évi november hó 1-ig a városligeti Múcsarnok helyiségeiben és egy ezen alkalmából felkért művészbizottság támogatásával, kiállítást óhajtunk rendezni a magántulajdonban lévő műremekekből. E kiállítás érdekében kérjük, hogy maradandó becsű képeit és szobraiit vagy egyéb műtárgyait tárlatunk tartamára kölcsön adni kegyeskedjék. [...] A tárgyakra nézve a bizottság kritika nélkül elfogadja és közli a bejelentett műtörténelmi s egyéb adatokat.”¹² A

műalkotások vizsgálatának mellőzése helyes megoldásnak bizonyult, mivel nem elriasztani, hanem megnyerni akarták a gyűjtőket. A korabeli Vasárnapi Újság cikkírója is hasonló álláspontot képviselt: „A rendezőség helyesen cselekedett, midőn nem bocsátkozott műbírálókatba, tegyék ezt a műkritikusok s igazítsák helyre, ha helylyel-közzel egy nagyhangzású, de tévesen alkalmazott névvel találkozunk.”¹³ Néhány kritikus meg is tette ezt, például Diner-Dénes,¹⁴ de voltak, akik inkább a kiállítás korszakos jelentőségét hangsúlyozták, mint Lyka Károly a Művészet hasábjain. „Talán sohasem nyílt meg fővárosunkban képkiallítás, a mely annyira fölcsigázta volna érdeklődésünket, mint a Budapesti Orvos-Szövetség műtárlata, a mely szeptember elejétől fogva két hónapon át a Múcsarnokba vonzotta a közönséget. Szegény árvák és özvegyek felsegítésére rendezték s a nemes cél a legóvatosabb műbarátok gyűjteményéből is meg tudta szerezni a féltett kincseket, a melyek, szám szerint mintegy 870 darab, elfoglalták a Múcsarnok összes kiállítási helységeit. A szövetség végrehajtó bizottságának, de legfőképen dr. id. Elischer Gyulának érdeme, hogy most egyszeribe megösmertünk a főváros képgyűjtőivel. Általában csak néhány gyűjtő képtára volt eddig ismeretes, a többi elrejtőzött a nyilvánosság elől, nem nagyon mutogatta kincseit, nem beszéltetett róluk. S most íme a kiállítás katalógusa arra tanít minket, hogy szép fővárosunkban legalább százharminc olyan műbarát él, a ki rendszeresen gyűjti a műtárgyakat.”¹⁵ A kiállításon Elischer saját gyűjteményéből is szerepelt néhány alkotás.¹⁶

A múcsarnoki esemény megszervezésén túl Elischer Gyula széles körű kulturális tevékenységet fejtett ki a Múbarátok Köre és az Országos Képzőművészeti Tanács tagjaként is. A Múbarátok Köre 1890-ben alakult irodalmi és művészeti egyesület volt, célja a nemzeti irodalom és művészet iránti érdeklődés felkeltése; előadásokat, kiállításokat, hangversenyeket rendezett. Elischer Gyula a tagjegyzék szerint 1903 elején lépett be a több mint háromszáz főt számláló körbe (tagjegy száma: 334), melyben hamarosan választmányi tisztséget töltött be.¹⁷ A Kör helyiségében már a belépése évében kiállítást rendezett a saját gyűjteményében lévő Rembrandt rézkarcokból,¹⁸ amelyhez katalógus is készült.¹⁹ A tárlathoz kapcsolódóan két előadást tartott a kör tagjai számára „Rembrandt és ritkább grafikai alkotásai” címmel,²⁰ amelyről fennmaradt vázлата alapján alkothatunk képet: „A 17. század legnagyobb hollandi festőművészeének életrajza elég ismeretes, miért előadó ezt mellőzve inkább Rembrandt magas művészi felfogásának, kedélye mélységét és rajzbeli nagy művészetét kimutató rézkarcairól kívánja azokat bemutatni, melyek ritkaságuk folytán nem igen kerülnek közszemlére; és melyeknek eredetiben való bemutatása a művészi alkotások elmélyedő tanulmányozását célozza. Előadó értekezik a nyomások különféle állapotairól, és kiemeli a gyűjteményben levő próba lenyomások unicumait és általában a Rembrandt korában kezdődő gyűjtés történetét. Ezek után áttér Rembrandt minőségi fejlődésére, tanoncz éveire. Értekezik a Hollandi, különösen am-

2. Elischer Gyula a Vaskoronarend
kitüntetéssel
(MNM Történeti Fényképtár)

sterdami mind politikai, mind társadalmi viszonyokról és ezeknek Rembrandt-ra való kihatását fejtegeti. Rembrandt kortársainak szellemi életét ismerteti, előadja mily befolyással volt művészünkre a Biblia ismerete, melyet mint menonita követő nem csak tökéletesen tanult, de egészen új felfogással műveiben kitárt. Rembrandtot a megszokott renaissance-beli modorral szemben, mint az új irány áttörését bemutatva, szól a mesterről mint arckép és tájképfestőről. A művész életének utolsó szakaszai ismertetése után előadja a rézkarcok gyűjtésére tér át; fejtegeti miképpen vándorolnak a műkincsek a privat gyűjteményekből kifelé három század óta, hogy végre a nyilvános gyűjteményekben összesítve culturalis missiójukat befejezzék. A katalogizálás fontosságának részletbeni ismertetése után, Elischer rövid bírálóba bocsátkozik a mester műveinek valódisága iránt; szól a tanítványi és a kétes lapokról és végre áttér

az egyes kifüggesztett lapok ismertetésére. A nagy szakértelemmel és ízléssel kiadott, és Rembrandt 4 karcainak másolatával díszített katalogus 58 számából kiemeljük mint különlegességet: Lázár feltámadását, Rembrandt arcképét a sólyommal, ugyan ilyet rajzolva, Krisztus bemutatását, Az irgalmas szamaritanus, A phoenix, Omval látképe, Jan Lutma, Asselijn első nyomásait, Rembrandt anyja arcképét (a mester első) és a Nyilat tartó nőt (a mester utolsó) karcát; végre a Három kunyhó tájképét, a gyűjtemény nagy ritkaságú első lenyomat kiválóságát.”²¹

Elischer az előadáson elmondottakra alapozta azt a Rembrandt-tanulmányát, amely 1903 júniusában jelent meg a Pester Lloydban.²² 1906. március 30-án egy másik 17. századi holland művész, Adriaen van Ostade munkásságáról tartott előadást a kör tagjainak, melynek illusztrálására a tulajdonát képező Ostade-metszetek szolgáltak.²³ Mint látható, Elischer gyűjtői tevékenységének szerves részét képezte az elméleti, művészettörténeti kérdésekben való elmélyülés. Tervezte a grafikagyűjtés kézikönyvének megírását, amelyhez sok érdekes anyagot gyűjtött össze a művek hátoldalán található gyűjtői jelzésekről. Feljegyzéseit már özvegye bocsátotta az ismert tudós és gyűjtő, Frits Lugt rendelkezésére, aki ezeket felhasználta a gyűjteményi jelzéseket feldolgozó munkájában, melyben Elischer Gyula a 807. sorszám alatt szerepel.²⁴

Elischer hat évig volt tevékeny tagja a Műbarátok Körének, távozásának oka az elnökségnek 1908. december 30-án írt leveléből derül ki:

„Tekintetes Elnökség!

Az utolsó évadban meggyőződtem arról, hogy foglalkozásomat a t. Kör munkálkodásával semmiképpen nem bírom összeegyeztetni. Nehogy pedig terminus elszalasztása miatt differenciákba jöjjek, kényszerülök a Tekintetes Elnökséget arra mély tisztelettel kérni, hogy engem – a mint a kötelezettségem ill. a három évi időm lejár, a tagok sorából törölni szíveskedjék.²⁵ Ezen alkalommal, – hivatkozva a már egyszer előadottakra, de különösen a XVI. orvosi congressus által én reám, mint pénztárosra háruló nagy munkára – a választmányi tagságról is kényszerülök lemondani, – biztos vagyok benne hogy a Kör tagjai között elég fog találtatni ki helyemet jobban és munkálkodás által fogja betölteni.

Fogadja a Tekintetes Elnökség külön tiszteletem kifejezéseit, maradván kiváló nagyrabecsüléssel, alázatos szolgálja, id. Elischer Gyula”²⁶

A tagságról való lemondásban valószínűleg nemcsak a közelgő szakmai kongresszus játszott szerepet, de egyre romló egészségi állapota is.

Az Országos Magyar Képzőművészeti Tanácsot 1871-ben hozták létre, a képzőművészet felvirágoztatására. Szervezetileg a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti ügyosztályához tartozott. A kultuszminiszter által kinevezett tagoknak jelentős befolyásuk volt az állami műtárgyvásárlásokra, amiért a tanács nem egyszer került a kritikák központjába. „Botrányos esetek további elkerülésére Wlassics Gyula”²⁷ 1901-ben

végül is újjászervezte az Országos Képzőművészeti Tanácsot. Ennek a szervezetnek az lett a feladata, hogy tanácsaival támogassa döntéseiben a minisztert. Az új szervezeti szabályzat szerint a Tanács élén a mindenkori miniszter állt, s örökös tagjaivá lettek mindazon művészek is, akik 1886-tól kezdődően elnyerték az állami aranyérmeket.²⁸ A szakosztályok keretében működő tanácsban a művészek mellett, politikusok és közéleti szereplők is helyet kaptak. Elischer Gyula az átszervezés után, 1902-ben lett tagja a festőművészeti szakosztálynak, számos prominens személyiséggel együtt.²⁹ Hét éven keresztül vett részt a szakosztály munkájában, melynek döntései jelentős hatással voltak a kor kulturális életére, de ennek mértéke a dokumentumok hiányában ma már megítélhetetlen.³⁰

Elischer Gyula nemcsak sokrétű és fáradhatatlan tevékenységével írta be nevét a kor kultúrtörténetébe, de nagylelkű ajándékozása révén is. Ügyvéd nagybátyja, Elischer Boldizsár németországi tanulmányai alatt kezdett el Goethe-kéziratokat, relikviákat gyűjteni, és évtizedek során Európa egyik legjelentősebb anyagát hozta létre ebben a tárgykörben. 1895-ben bekövetkezett halála után a gyűjtemény Elischer Gyula tulajdonába került, aki még abban az évben levelet írt Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek, felajánlva az anyagot az állam számára:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Nagybátyám, Elischer Boldizsár úr, folyó év március hó 25-én elhalálozván végrendeletében reám hagyta, a tőle több mint 40 éven át kiváló szakértelemmel és valódi odaadással összeállított Goethe-gyűjteményt, azzal a megbízással, hogy az ő szelleméhez és utasításai értelmében tetszés szerint rendelkezem vele. [...] Boldogult Nagybátyám szándékainak megfelelően, kegyeletes, hogy én e gyűjteményt semmi szín alatt el nem adom, feltéve, hogy szeretett hazámnak szolgálatot tehetek vele.[...] A föntiekben előadtam feltételeimet, melyek mellett kész volnék hazám valamelyik kulturális közintézetének Goethe gyűjteményemet átengedni. Miután pedig teljesen meg vagyok győződve, hogy e gyűjtemény elhelyezésére, megőrzésére, rendben tartására és a nagyközönségnek hozzáférhetővé tételére megfelelőbb és alkalmasabb közintézmény nincs, mint a Magyar Tudományos Akadémia, bátorkodom Excellenciához azon tiszteletteljes kérelmet intézni, méltóztassék engem kegyesen értesíteni, hajlandó lenne-e feltételeim elfogadása mellett a gyűjteményt tőlem elfogadni, s azt a Magyar Tudományos Akadémiának tulajdonába átadni, mely esetben kötelezem magam a fentnevezett gyűjteményt az Akadémia könyvtárának, és a 2000 frtnyi alapítványomat az Akadémia pénztárába közvetlenül beszolgáltatni.

Kegyes válaszát kérve, maradtam hódoló tisztelettel.

Excellenciádnak alázatos szolgálója:

Dr. Elischer Gyula

Budapest, 1895. június hó 10-én³¹

Az Akadémia épületében 1896 májusában nyílt meg a Goethe-szoba, ahol a másfél ezer kötet könyvből, kéziratokból, metszetekből, kortársak leveleiből, kottákból, a karlsbadi ásványgyűjteményből és az egyéb tárgyi emlékekből álló gyűjteményt elhelyezték. Az anyag 4100 darabból állt, a Heller Ágost által készített katalógus szerint.³²

Elischer Gyula 1909-ben bekövetkezett haláláról több újság is megemlékezett, többek között az Orvosi Hetilap: „A budapesti orvosi kar egyik kiválósága, Elischer Gyula dr. szeptember 28.-án hosszas betegség után meghalt. Benne a fővárosi orvosok egyik legszeretettelőbbja szállott sírba, ki nagy általános műveltsége s az emberi művelődés legkülönbözőbb irányai iránt való élénk, activ érdeklődése mellett tudományát mindvégig kötelességtudással és szeretettel ápolta, és korábbi éveiben értékes adatokkal gyarapította is. [...] Hivatalos teendői, irodalmi munkássága s kiterjedt orvosi gyakorlata mellett időt talált arra is, hogy a művészetekkel foglalkozzék. Jeles zenész volt, de élete utolsó évtizedeiben különösen a festészet és reprodukív művészet iránt érdeklődött s e téren mint autodidakta elsőrangú szaktekin-téllyé képezte ki magát. Szenvedélyes gyűjtő volt. [...] Emlékét kegyelettel és tisztelettel fogjuk megőrizni.”³³

Az Elischer-gyűjtemény, a kor más gyűjteményeihez hasonlóan, vegyes képet mutatott, amit jól szemléltet az Elischer Gyula dolgozószobájáról készült korabeli fényképfelvétel.³⁴ A bejárati ajtó feletti polcon kerámia- és üvegtárgyak, a könyvszekrény tetején porcelánfigurák, az íróasztalon kisplasztikák, a falakon olajfestmények és miniatűrök láthatók. A szobában lévő szobrok egyike Európa, a másik a Szabin nők elrablását ábrázolja Giambologna kompozíciója után. A gyűjtemény enteriőrben való elhelyezésére a 19. század utolsó harmadában divatba jött, ún. Makart-stílusú³⁵ lakberendezés a jellemző, mely a korábbi stílusegység és áttekinthetőség helyett a különböző korokból származó művek zsúfolt és aszimmetrikus elrendezésre törekedett. Az Elischer-gyűjteményben lévő műtárgyakról (néhány kisplasztika kivételével) semmilyen írásos anyag nem került elő, de 70 körüli festmény és több mint 500 metszet elég jól dokumentálható. A miniatűrök száma is jelentős lehetett, mivel a Műbarátok Köre által 1902 áprilisában megrendezett „Szelenice, óra és miniatűr” kiállításon Elischer nagyobb önálló anyaggal vett részt, de ennek összetétele ismeretlen.³⁶

A gyűjteményben szerepelt egyedi alkotásokról a legtöbb információt az Elischer Gyula által írt GYŰJTEMÉNYI LISTA tartalmazza.³⁷ Festmények, metszetek és rajzok, bronz- és szoborművek kategóriákba osztva sorolja fel a műveket; a legtöbb tételnél szerepel a művész neve (a keresztnév általában csak kezdőbetűvel jelölve), az alkotás címe, a technika (a méret nem) és az érték, mely koronában van meghatározva. A metszetek országok szerint vannak csoportosítva, mint például német vagy olasz iskola, de nincsenek részletezve. A dokumentumon évszám nem szerepel, de keletkezésének legvalószínűbb dátuma az 1900 és 1902 közötti időszak. Ezt egyrészt Benczúr Gyula Elischer

3. Elischer Gyula dolgozószobája a Petőfi téri lakásban (fotó mgt.)

doktorról festett portréja támasztja alá, mely 1900-ban készült (Lista 1). Másrészt az Orvosszövetség szervezésében a Műcsarnokban megrendezett kiállítás katalógusa szerint Elischer fiai tulajdonában olyan alkotások is voltak, melyek szerepelnek a listában. Ilyen például Gerbrand van den Eeckhout tollrajza (Lista 63), mely Elischer Vilmos, vagy Rudolf Alt akvarellje (Lista 71), mely ifj. Elischer Gyula neve alatt szerepel a katalógusban. A művek nyilván ajándékozás útján kerültek a fiúk birtokába, melyre csak a kiállítás 1902-es megnyitása előtt kerülhetett sor.

A GYŰJTEMÉNYI LISTA 68 olaj- vagy akvarell-képet sorol fel tételesen, melynek több mint a fele magyar művész munkája. Többségük Elischer kortársa volt, mint például Benczúr Gyula, Brodszky Sándor, Ligeti Antal, Spányi Béla, Zichy Mihály, de hangsúlyt láthatóan a Markó család és Mészöly Géza festészete kapott. A gyűjteménybe nemcsak Elischer vásárlásainak eredményeként kerültek művek, hanem örökség és házasság révén is. Ez utóbbira a legjobb példa August Piepenhagen három festménye, melyek Elischer felesége tulajdonaiként szerepeltek az Orvosszövetség 1902-ben megrendezett kiállításán.³⁸ Az örökségből származó művekre elsősorban családi vonatko-

zású képek nyújtanak bizonyosságot. Az Elischer nagymamát (Lista 53) és a Goethe-relikviákat gyűjtő Elischer Boldizsárt (Lista 54) ábrázoló portrék nyilvánvalóan családi eredetűek, ahogy Flandorferné arcképe is (Lista 52). A festmény bizonyára Elischer Boldizsár felesége, Flandorfer Vilma által került a gyűjteménybe. A téma miatt könnyen elképzelhető továbbá, hogy Johann Nepomuk Geiger osztrák festő Goethét ábrázoló festménye (Lista 10) szintén Elischer Boldizsár anyagából származik. A külföldi művészek képei közül igen érdekes története van a Thomas Lawrence által festett, Metternich herceget ábrázoló portrénak (Lista 34), melyre az örökös, Elischer Vilmos 1936-ban írt feljegyzése derít fényt:

„A kancellárnak az utolsó felesége egy gróf Zichy Ferraris leány volt, aki viszont nagynénje volt a Budapesten meghalt Zichy Ferraris Lajos és Zichy Ferraris Manó grófoknak. Lawrence a kancellárt portraizálta és ezen portraizáltnak színes vázlatát képezi ez a kép. Erről készített Lawrence 3 teljes nagyságú portraizáltnak, melyek közül: az 1. A Ballhausplatz-i miniszteriumban Wienben, a 2. A Windsor-i kastélyban, a 3. Amerikában van. Az kétségtelennek látszik, hogy a színes vázlatot a kancellár özvegyétől ismét a Zichy Ferraris grófi család örökölte. És így került az Zichy Ferraris Manó gróf tulajdonába. Zichy Ferraris Manó felette nyegle és haszontalan ember volt, aki végül is mint teljesen lecsúszott és tönkrement ember pusztult el.

Az 1900-as évek elején a Deák-Ferenc utcában lévő lakásának az egész berendezése árverésre volt kitérve, és ez az árverés meg is tartatott és az egész lakásberendezés eladatott.

A lakáson lévő ingók közül bizonyos tárgyakra Dr. Elischer Gyula egyetemi rk. tanár is árverelt. Többek között árverelt erre a képre is. A kép ugyanabban a keretben volt, mint amelyben ma is van és a képből, amely egy kandalló fölött függött, jóformán semmit sem lehetett látni, annyira belepte a korom, füst és por. Elischer tanárnak a keret tetszett és tulajdonképpen azt kívánta megvenni. Miután a képből mit sem lehetett látni, a kép keretestül együtt nevetséges kikiáltási áron szerepelt és 5–10 korona közötti összegben maradt Elischer tanáron, aki hazatérve szappanos vízzel maga kezdte lemosni a képet és midőn a kancellár contourjai kirajzolódtak, visszaemlékezve a Ballhausplatz-i Metternich képre, abbahagyta a mosást és a képet az öreg Baerhez vitte el. Ez azután legi artis kimosdatta a képet, amelyet ebben az állapotában azután kétségtelen Lawrence színes vázlatnak minősítettek.

A kép az angol repräsentativ kiállításon is ki volt állítva, amikor az ott kiállított más Lawrencekkal is össze volt hasonlítható és ezen összehasonlítás után sem merült fel kételkedő szó arravatkozóan, hogy az bár nincs signálva, nem volna eredeti Lawrence.”³⁹

Elischer Vilmos az eredetiség kérdésében kikérte Petrovics Elek művészettörténész véleményét, aki 1914 és 1935 között a Szépművészeti Múzeum főigazgatója volt:

„Kedves Barátom!

A tulajdonodban lévő Metternich arckép, melyet szíves voltál tanulmányozás végett nekem átadni, nagyon érdekelt. Összehasonlítva azt Thomas Lawrence Metternich herceg kancellárról festett, Bécsben lévő képének reprodukciójával, megállapítható volt, hogy a tulajdonodban lévő kis kép a bécsi festménnyel majdnem teljesen megegyezik. Lényegesebb eltérés csak a karosszék támlájában mutatkozik. Ugyanis a bécsi kép reprodukcióján határozottan ki lehet venni a széktámlának fakeretét, a Te képeden ellenben ez hiányzik. Mivel azonban éppen a támlásszéknél a restaurációval kapcsolatban történt többféle javítás nyomai látszanak, feltehető, hogy úgy az a különbség, mint néhány más, a ruha rajzában még megállapítható kisebb eltérés a restaurációnak következménye. Ami a tulajdonodban lévő kép művészi kivitelezését illeti, az egészen kiválónak mondható. A kép olyan biztonsággal van festve, kezelése olyan bravuros és szabad, egyes részletekben (így különösen a balkéz, a fül stb. ábrázolásában) olyan finomságokat mutat, hogy a festmény a mester sajátkezű munkájának benyomását kelti, s azt a nézetet érlelte meg bennem, hogy Lawrence által készített kis példányról van szó.

Legközelebbi bécsi tartózkodásomat fel fogom használni arra, hogy az ott lévő festményt megtekintsem és ezzel mostani véleményemet ellenőrizzem, azonban nem tartom valószínűnek, hogy ez a szemle fent előadott nézetemnek megváltoztatását eredményezze.

Régi barátsággal igaz híved Petrovics Elek.”⁴⁰

A festmények és az akvarellek száma az említett 68 darabot bizonyára jóval meghaladta, erre utal Elischer megjegyzése a lista végén: „Ezekon kívül 79 darab festmény, rajz és szobormű, különböző tárgyak mindegyike 50 korona alatti értékben.” Ezek közé tartozhattak azon alkotások, melyeket a KIEGÉSZÍTŐ LISTA tartalmaz. A jelenleg a Magyar Nemzeti Galéria grafikai gyűjteményében lévő Zichy Mihály Barátnők című akvarelljét (Kieg. Lista 2) Géber Antal⁴¹ sorolja az Elischer-gyűjteménybe⁴²; a Greguss Imre műveinek lajstromát elkészítő Lyka Károly pedig egy 1892-ben készült alkotást (Kieg. Lista 3).⁴³

A GYŰJTEMÉNYI LISTÁBAN szereplő kisplasztikák közül Kövesházi Kalmár Elza Mefisztóját (Lista 94) Elischer valószínűleg 1901-ben vásárolta, amikor a mű 120 koronás eladási áron szerepelt a Műbarátok Köre egyik kiállításán.⁴⁴ (Az alkotás a dolgozószobát ábrázoló fényképen, az íróasztalon álló két gyertyatartó között látható.) Ezzel szemben két rajz megszerzésének időpontja pontosan meghatározható. Elischer Gyula a bécsi Artaria 1896 májusában megrendezett árverésén vásárolta meg a Rembrandt-iskolának tulajdonított, Az irgalmas szamaritánus című biszterrajzot (Lista 62) és egy másik 17. századi tollrajzot, a már korábban említett Eeckhout-kompozíciót (Lista 63).⁴⁵ Ezekon kívül tételelesen csak négy rajz található a listában – Feszty Árpád, Simay Imre, Zichy Mihály és az egyik Carracci műve⁴⁶ –, a töb-

bit a „kézi rajzok” csoportjában említi a gyűjtő, mindenféle részletezés nélkül. A rajzok mennyiségét csak az 1904-ben készült, s az ELISCHER-FÉLE RÉZMETSZETGYŰJTEMÉNY ÁLLOMÁNYA⁴⁷ címet viselő dokumentum határozza meg hatvan darabban. Géber Antal szerint, „a gyűjtésnek zömét XVII–XVIII. századi olasz és németalföldi mesterek alkotásai tették ki.”⁴⁸ Ezt támasztják alá azok a magángyűjteményben található rajzok (Kieg. Lista 6–7), melyek a gyűjtő unokája, Elischer Edit⁴⁹ szerint egyértelműen Elischer Gyula gyűjteményéből származnak. Az ismeretlen férfiportré valószínűleg flamand vagy francia művész alkotása. Az 1620-as években, Rómában készült „Tivoli táj pásztor párral” a holland Bartholomeus Breenbergh munkája, aki éveket töltött tanulmányúton Itáliában. A mű jelentőségét növeli, hogy a művésznek egy szinte teljesen azonos rajza található a New York-i Metropolitan Museum gyűjteményében. A különbség mindössze annyi, hogy a tájban nem szerepelnek pásztorok és állatok. Ez az eltérés azonban egy későbbi belerajzolás eredménye, amelyre a Művészettörténeti Értesítőben 1983-ban megjelent tanulmány világít rá: „Elképzelhető, hogy a mesternek kedve támadt Rómából hazatérte után alakokat és állatokat belekomponálni. [...] E feltételezések ellen szólnak az utólagos lavírozások és tollrajzolások Breenbergh-től eltérő sajátosságai, amelyeket sorra vettünk. Ennek végleges eldöntése további szakvizsgálatot igényel azzal együtt, hogy a táj kidolgozásának finomsága Breenberghnek tulajdonítható.”⁵⁰

A gyűjtemény legfontosabb részéről, a nemzetközileg is jelentős metszetanyagról a GYŰJTEMÉNYI LISTA csak nagyon szűkszavúan nyilatkozik, ennél valamivel több információt tartalmaz az 1904-ben készült az ELISCHER FÉLE RÉZMETSZETGYŰJTEMÉNY ÁLLOMÁNYA, amely „circa” 1300 darabban határozza meg a lapok számát, de „számszerint több, mivel a seriesek egy darabnak vannak számítva”.⁵¹ A felsorolás természetesen nem tartalmazza azt a Düreranyagot, melyet Elischer Gyula 1900-ban ajánlott fel megvételre az Országos Képtárnak. Ezek a metszetek jelentős hiányt pótolnak a közgyűjteményben, ez derül ki Térey Gábor⁵² 1900. május 19-én a Vallás- és Közoktatásügyi miniszterhez címzett leveléből. „Sajnálatos hiány volt eddig az Országos Képtár grafikai gyűjteményében, hogy a Dürer-féle rézmetszet-collectióból egyrészt a legnevezetesebb lapok hiányoztak, másrészt a meglévőknek nagyobb része nincs oly állapotban, melyek egy nyilvános gyűjtemény színvonalának megfelelően.” A továbbiakban javasolja a gyűjtő által kért 30 000 koronáért az anyag megvásárlását, mivel most „a piac jelenlegi áraihoz képest igen olcsó áron juthatunk az Elischer Gyula dr. főorvos, egyetemi tanár egy lap kivételével teljes Dürer-féle metszetgyűjteményéhez”.⁵³ Az állam igen kedvező fizetési konstrukcióban vásárolta meg a 119 lapból álló kollekción (IV. Melléklet), mivel az összeget négy részletben, három év alatt fizette ki.⁵⁴ A gyűjtemény valódi értékére világít rá a Műcsarnok című lap névtelen írója: „A kormány 30 000 koronát fizetett érte, ami nem tulságos magas ár, ha tekintetbe vesszük, hogy két héttel ezelőtt árverezték el Stuttgartban a Cornill d’Orville-féle ennél

4. Özv. Elischer Gyuláné lakása
a Szentkirályi utcában, 1923
(fotó mgt.)

kisebbszabású gyűjteményt s ezért 57 000 márkát, vagyis 68 000 koronát fizettek a műbarátok.”⁵⁵

Az Országos Képtár még abban az évben nagyszabású Dürer grafikai kiállítást rendezett, ahol már láthatók voltak az Elischer-gyűjteményből vásárolt lapok, sőt a katalógus megírásában Elischer maga is tevékeny részt vállalt. A kiállításon szerepelt néhány olyan, Dürer személyére vonatkozó, más művész által készített metszet és litográfia,⁵⁶ amelyeket szintén Elischer Gyulától vásárolt az Országos Képtár 1900 júliusában, öt Dürer fametszet és A nagy fortuna című rézmetszet első fázisának levonatával együtt.⁵⁷ A kiállítás katalógusának előszavában Térey külön kitér a gyűjtő személyére: „Évek hosszú során át nagy szeretettel és műértelemmel gyűjtötte Dr. Elischer Gyula egyetemi tanár úr Dürer rézmetszeteit, látható volt a külföld minden Dürer-auktióján, gyakorlott szemét semmi sem kerülte ki, nem kímélt fáradságot, hogy a legszebb levonatokat vásárlás és csere útján megszerezze. Az évek folyamán így gyűjtötte össze Dürer összes rézmetszeteit s hazafiságának volt köszönhető, a mi különben a Goethe-gyűjtemény adomá-

nyozása alkalmával is megnyilatkozott, hogy a Dürer-gyűjtemény vétel útján az Országos Képtár tulajdonába ment át. [...] Köszönetet mondok Dr. Elischer Gyula egyetemi tanár úrnak, ki, miután gyűjteményétől megvált, még mindig meleg érdeklődéssel van iránta, s a 30–146. számokhoz a szöveget elkészítette.”⁵⁸

A már említett ELISCHER-FÉLE RÉZMETSZETGYŰJTEMÉNY ALLOMÁNYA csak darabszámokat tartalmaz, „Rembrandt, Rembrandt tanítványok (Bol, Livens, Vliet), Rembrandt utánczók, Ostade, Németalföldiek, Németek, Franziák, Olaszok, Vegyes nagy folio, Vegyes kis folio, Dürer arczkép gyűjtemény, Kézi rajzok” felosztásban. Az összeállítás valószínűleg a teljes akkori grafikai gyűjteményt magában foglalta, melyet Elischer 1904-ben felajánlott az Országos Képtárnak megvételre. Ezt támasztja alá Térey Gábor és Meller Simon⁵⁹ jelentése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. „A körülbelül 1300 darabból álló metszet és kézrajzgyűjteményének csupán egy része, a 431 lapból álló Rembrandt karc kollekció bír az Országos Képtár metszetgyűjteményére nézve kiváló fontossággal, úgy annyira, hogy csak ezeknek megvételéről lehet szó. A felajánlott Elischer-féle gyűjteménynek ezen legjelentékenyebb részét a Rembrandt karcgyűjteményt összehasonlítottuk lapról lapra az Országos Képtár metszetgyűjteményében jelenleg őrizett 470 Rembrandt rézkarczal. Összehasonlításnak eredménye azt mutatta, hogy a mi gyűjteményünkben lévő hiányok pótlására az Elischer-féle gyűjteményből 163 lap szükséges, a melyek a gyűjteményünkben teljesen hiányoznak, vagy egy két esetben oly rossz példányokban vannak képviselve, hogy azok számba egyáltalában nem jöhetnek. Továbbá van az Elischer-féle gyűjteményben 82 olyan lap, melyek megvétele azért volna kívánatos, minthogy a mi jelenlegi példányaink sokkal gyengébbek s így ezeknek a jobbakkal való kicserélése által gyűjteményünk színvonala jelentékenyen emelkednék. [...] Tekintettel arra, hogy a felajánlott Rembrandt rézkarcgyűjtemény, úgy lapjainak ritkasága és kitűnő állapota, mint az egyes lapoknak többnyire régi híres gyűjteményekből való származása folytán ma az egész világon létező Rembrandt-magángyűjtemények között egyike a legkiválóbbaknak s hazánkban az egyetlen [...] a gyűjteménynek az Országos Képtár metszetgyűjteménye számára való megszerzését legmelegebben ajánlhatjuk”.⁶⁰ A jelentéshez csatolt „A” melléklet az Elischer-gyűjteményben lévő összes Rembrandt rézkarcot felsorolja Bartsch sorszámok⁶¹ és Rovinski état számok⁶² szerint, megjelölve az Országos Képtár számára szükséges és kívánatos, összesen 245 darab lapot. A „B” mellékletben a gyűjtő a ritkább és értékesebb karcokat ismerteti, míg a „C” mellékletben a lapok beszerzési árát, és az egyes metszetek különböző aukciókon elért eladási árait tünteti fel.⁶³

Térey leveleiből kiolvasható, hogy az Országos Képtár grafikai gyűjteményében jelentős lapok hiányoztak Rembrandt rézkarcoló munkásságából, de ezt láthattuk Dürer esetében is. Elsőre nehezen érthető, hogy a sokszorosított grafika területének e két meghatározó művésze miért volt ennyire alul-

reprezentálva abban a grafikai gyűjteményben, melynek magvát az 1871-ben megvásárolt nagy hírű Esterházy-gyűjtemény 3535 darab rajza és 51 301 darab metszete alkotta. Ennek magyarázata, Meller Simon az Esterházy-képtár történetét leíró munkájában található meg: „1855 január 1-étől kezdődőleg Joseph Altenkopf bécsi születésű festőt nevezte ki a herceg a képtár és metszetgyűjtemény kusztoszának. A választás nagyon szerencsétlen volt. Altenkopf eladósodott, könnyelmű ember létére súlyos bajoknak vált okozójává. Már egy év múlva, 1856 február 12-én a herceg kénytelen erélyesen megróni őt, mert engedelem nélkül tetemes költséget okozó átalakításokat rendelt el a képtári helyiségekben. Pár hónap múlva Dunkl hercegi titkár Artaria üzletében egy Meckenem-metszetet nézegetve, meglátja rajta a félig kivakart hercegi bélyeget. A rögtön megejtett leltározás szomorú eredményt állapított meg; Altenkopf másfél évi működése alatt 40 festményt és nagymennyiségű értékes metszetet tulajdonított el a reábizott gyűjteményekből. A képek szerencsére kevésbé jelentékenyek s nem a kiállított, hanem a raktáron kezelt darabok közül valók voltak; annál érzékenyebb volt a metszetgyűjtemény megdézsmálása. 11 Schongauer, 21 Meckenem, 61 Dürer, 81 Lucas von Leyden, 98 Rembrandt lap hiányzott, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Amellett Altenkopf éppen a legszebb és legértékesebb lapokat vette ki az illető mester oeuvre-jéből, úgy hogy a gyűjteményt színe-javától fosztotta meg. [...] A bűnösök elvették méltó büntetésüket, de az ellopott metszetek, sajnos, nem kerültek vissza a gyűjteménybe.”⁶⁴

Később Pulszky Károly⁶⁵ 101 darab Rembrandt-rézkarcolt vásárolt, amikor a létesítendő Szépművészeti Múzeum számára gyűjtött anyagot, de a mester összes rézkarcolt megvásárlása csak az Elischer-gyűjteményből megvásárolt 245 darab Rembrandt-rézkarccal vált teljessé. Elischer 92 000 koronát (a lapok beszerzési ára plusz öt százalék) kért a Rembrandt-rézkarcoltért, ami nagyon jutányos összegnek tekinthető, mivel szakértelmét és hosszú évek gyűjtői munkáját az árban csak jelképes öt százalékban jelenítette meg. Az állam végül 90 000 koronáért vásárolta meg az anyagot, amely 1905 februárjában került kifizetésre.⁶⁶ Az Elischer-gyűjteményből megszerzett rézkarcoltakkal a nagyközönség először 1908-ban találkozhatott a Szépművészeti Múzeumban megrendezett Rembrandt-grafikai kiállításon. A tárlat kapcsán megjelent írásokból kiderül, hogy nem mindenki értett egyet a Rembrandt karcolt megvásárlásával. „A rajzokon kívül kiállítattott a mester 149 eredeti rézkarcoltja is, és pedig többnyire igen jó levonatokban, amelyek túlnyomórészt a Pulszky Károly vásárlásaival és az állam által 1904-ben megszerzett dr. Elischer Gyula-féle kollekcióval jutottak a múzeum tulajdonába. [...] Bizonyára öszinte örömet kelt mindenfelé, hogy a Szépművészeti Múzeumban végre ilyen jelentékeny Rembrandt-kiállítás létesülhetett. S ennek az útját legnagyobb mértékben az imént említett 1904. évi nagy vásárlás egyengette, a melyért tudvalevően utólag támadások érték az akkori közoktatásügyi minisztert és közvetve a Szépművészeti Múzeum grafikai osztályának jelenlegi

vezetőségét – részben a vétel drágasága miatt, részben pedig azért, mert Rembrandt velünk, magyarokkal semmiféle nemzeti kapcsolatban nem áll s így bennünket csak másodsorban érdekel. Nos, nyugtassa meg az illetők lelkiismeretét, hogy az akkor megvett lapok ma legalább kétszeresét, háromszorosát érik meg az értük fizetett összegnek s hogy elvégre az igazi magyar műértő előtt is csak mellékes szerepet játszhatik az a körülmény: vannak-e valamely kiváló műtárgynak bennünket érintő nemzeti vonatkozásai vagy sem.”⁶⁷

A múzeum számára megvásárolt Dürer- és Rembrandt-metszetek tételes felsorolását egyrészt a Szépművészeti Múzeum leltárkönyvei,⁶⁸ másrészt az Elischer Gyula által készített „Dürer – Collection Elischer”⁶⁹ és az „Elischer-gyűjtemény – Rembrandt Harmensz van Ryn”⁷⁰ című összeállítások leírókartonjai tartalmazzák. Ez utóbbi 427 Rembrandt-rézkarcolt sorol fel, külön jelölve az állam által megvásárolt lapokat. A leírókartonok nemcsak az egyes művek címét és állapotát jelzik, de számos esetben a provenienciát is. Számos lap származik híres gyűjteményekből, mint például Dürer A boldogságos szűz rövid hajjal című metszete, mely „az Ortelius (Dürer korabeli), Fries, Verstolk és Sträter gyűjtemények díszét képezte.”⁷¹ Elischer a metszetet az utóbbi gyűjteményből vásárolta meg 1898. május 14-én Stuttgartban, a H. G. Gutekunst cég által szervezett aukción,⁷² és később eladta az Országos Képtárnak. A jelenleg a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található metszet tulajdonjoga meghatározható az 1500-as évek első felében és az 1800-as évek elejétől napjainkig. Ehhez hasonlóan még jó néhány, az Elischer-gyűjteményből a múzeumba került metszet útja követhető nyomon, akár több száz évre visszamenőleg. A leírókartonokból még az is kiderül, hogy egyes metszeteket Elischer hol és mikor vásárolt meg. A Dürer-lapok jelentős részét 1896 és 1899 között, főleg a berlini Amsler & Ruthardt, a bécsi Artaria, a lipcsei Boerner és a stuttgarti Gutekunst cégek által rendezett aukciókon. Bizonyíthatóan jelen volt az aacheni metszetgyűjtő, August Straeter anyagának stuttgarti árverésén 1898. május 14-én. Ezt támasztja alá az Elischer által használt katalógus – címlapján autográf szignóval –, amely megtalálható a Szépművészeti Múzeum könyvtárában.⁷³ A gyűjtő a katalógusban bejelölte az általa vásárolt tételket, sőt a lapokra rajzokat készített az aukció résztvevőiről. A Rembrandt-anyagra vonatkozó leírókartonok sokkal hiányosabbak a vásárlást illetően. Némi támpontot nyújt az 1904-es Rembrandt rézkarcolok eladásához készült „B” melléklet, mely ugyan ritkaság tekintetében emel ki néhány rézkarcolt, de azért némi utalás a vásárlásokra is található. Segít tisztázni például a Jan Lutmát ábrázoló rézkarcol (B. 276. I.)⁷⁴ megszerzésének történetét. A metszet az Artaria 1896. májusi árverésnek 817. tetele volt. A Dürer leírókartonok alapján megállapítható, hogy Elischer jelen volt ezen az aukción, és a 36 darab Dürer-lapon túl más műveket is vásárolt, például a már említett Gerbrand van den Eeckhout tollrajzot. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a Lutmát ábrázoló Rembrandt-lapot az ekkori vásárlások közé számítsuk. De a „B” mellékletben a

5. Elischer Vilmos lakása a Gerbeaud-házban, 1928 (fotó mgt.)

következő információ található erre a metszetre vonatkozólag: „A Rossi-Debois gyűjteményből H. Weber vette meg, tőle Artaria. A lap csak is a Buccleuch és Artaria árverésen jelent meg a piacon. A Buccleuchi példány Angliába maradt 3520 márkáért, az Artaria példány kéz alatt lett eladva, mert az árverésen a cég visszavette.”⁷⁵ Ez alapján megállapítható, hogy Elischer a rézkarcot csak valamikor később, 1901-ben szerezte meg „kéz alatt”, 3280 koronáért. Az összeg már az említett dokumentum „C” mellékletéből derül ki, amely az egyes Rembrandt-lapok beszerzési árát tünteti fel. A gyűjtő ennek több mint a dupláját, 6930 koronát fizetett ki a „Tájkép három kunyhóval” című híres Rembrandt-lapért⁷⁶, amely Elischer szerint: „A gyűjtemény legszebb és legértékesebb lapja. Az 1872 év óta nem volt piacon, és vagy Pole Carew vagy a Buccleuch-gyűjteményből jutott Sträter birtokába. Standard lapja volt a Sheepshanks (1836) Baring (1838) és Weber (1859) gyűjteményeknek. Rovinsky szerint az ismert lapok között talán az ötödik példány.”⁷⁷

A közgyűjteménybe került metszeten kívül az Elischer-kollekció még nagyjából ezer metszetet tartalmazhatott, ha az ELISCHER-FÉLE RÉZMETSZET-GYŰJTEMÉNY ÁLLOMÁNYA című dokumentumban megjelölt darabszámot vesszük alapul. Ez az anyag már nem dokumentálható olyan jól, mint a múzeumba került rész, de némi tájékoztatást ad a gyűjtő által vezetett REGISZ-

TERES FÜZET,⁷⁸ amely 335 művész 856 darab metszetét sorolja fel. A művek általában német nyelvű címen szerepelnek, néha Bartsch vagy más által összeállított katalógusszámokkal jelölve. A bejegyzésekből nem derül ki, vajon a gyűjtő mettől meddig vezette a füzetet, de a darabszám alapján valószínűsíthető, hogy a gyűjtemény 1904 körüli állapotát mutatja. Elischer Gyula halála után metszetgyűjteménye a nevével fémjelzett aukción került értékesítésre a lipcsei Boerner cégnél 1911-ben.⁷⁹ De mivel más forrásból származó metszetek is szerepeltek ezen az aukción, nehéz pontosan megállapítani, hogy az 1220 tételből melyek származtak az Elischer-gyűjteményből, mivel a katalógus nem jelzi az egyes metszetek tulajdonosát, és a Boerner cég aukcióra vonatkozó feljegyzései a II. világháború alatt megsemmisültek. Az árverési katalógusban található metszetek címeit összehasonlítva a füzetben felsoroltakkal, majd kétszáz műről mondhatjuk teljes bizonyossággal, hogy az Elischer-gyűjteményből kerültek kalapács alá. A valós szám ennél jóval magasabb lehet, hiszen például a rézmetszetgyűjteményben név szerint megemlített alkotók (Bol-, Livens-, Vliet-, Ostade- és a Rembrandt-utánzók) metszeteinek száma nagyjából megegyezik az árverésre került lapok számával. A füzetben említett metszetek nem mindegyike került aukcióra, ezek valószínűleg az örökösök birtokában maradtak, vagy más módon kerültek eladásra. Ezt támasztja alá az a három metszet (Kieg. Lista 8–10), amely Elischer provenienciával bukkant fel a budapesti Nagyházi Galéria árverésén 2005-ben. Ezek közül kettőt, Bolswert és Drevet munkáját, a füzet is megemlíti.

Elischer Gyula 1909-ben bekövetkezett halála után gyűjteményének darabjai özvegye és két fia között oszlottak meg, melynek konkrétumai nem ismertek. Egyes művek útja azonban régi fényképek és néhány dokumentum segítségével követhető. Az özvegy Szentkirályi utcai lakásában⁸⁰ 1923-ban készült fénykép szerint többek között nála maradt a Benczúr Gyula által festett Elischer Gyula-portré (Lista 1), a Szabin nők elrablását ábrázoló szobor (Lista 92), és a belga Charles van der Stappen által jegyzett női bronzfej (Lista 93). Greguss Imre A helyszínén című festménye (Kieg. Lista 3) a művész alkotásait tárgyaló lexikon szerint⁸¹ szintén az ő tulajdonában volt. Elischer Vilmos 1905-ben vette feleségül a cukrászdájáról közismert Gerbeaud Emil lányát, Marcellet és a budapesti Vörösmarty téren ma is álló Gerbeaud-házba költözött. Az ebben a lakásban készült fényképek bizonyítják, hogy Elischer Vilmoshoz került Markó Ferenc festményei közül az Incelkedés a pataknál (Lista 22), a Búzaföld zivatar előtt (Lista 21), a Diana és kísérete (Lista 19), a Pihenő olasz öszvérrel (Lista 25), a Várázó tiroli leány (Lista 26), továbbá Thomas Lawrence-nak Metternich herceget (Lista 34) és Kern Árminnak Elischernét ábrázoló portréja (Lista 33). Mivel a felvételek 1928-ban, öt évvel özv. Elischer Gyuláné halálát követően készültek, nem dönthető el, hogy az említett művek közvetlenül apja halála után, vagy csak később jutottak a birtokába. Ez vonatkozik Feszty Árpád Nőrablás című rajzára (Lista 50) és Zichy Mihály barátnőket ábrázoló akvarelljére is (Kieg.

Lista 2), melyek az 1940-es Gerbeaud-hagyaték árverésén kerültek eladásra.⁸² Elischer Vilmos 1938-ban halt meg, felesége nyilván a Gerbeaud-árverésen értékesítette a férjétől örökölt műalkotások egy részét. Feszty és Zichy alkotásain kívül sejtethetően más művek is szerepelhettek ezen az árverésen Elischer Gyula gyűjteményéből, de erről egyértelmű bizonyíték nem áll rendelkezésre. Az ifj. Elischer Gyulához került anyagról semmilyen információ nem került elő, leszámítva Géber Antal rajzokra vonatkozó megjegyzését: „Ezek közül 78 drb régi olasz rajzot idősebbik fia, Gyula, debreczeni egyetemi tanár örökölt. Özvegye ezeket is Bajoton igyekezett biztonságba hozni, ahol, 1945-ben nyomuk veszett.”⁸³ A Szépművészeti Múzeumban található metszeteken kívül néhány, az Elischer-gyűjteményből származó műalkotást sikerült magángyűjteményekben azonosítani, de az anyag jelentős része a mai napig lappang, vagy megsemmisült.

Elischer Gyula egyike volt azon önzetlen, a közösségért tenni akaró pesti polgároknak, akik Budapestet a századfordulóra Európa egyik jelentős városává tették. Orvosi hivatása és számtalan szakmai, társadalmi szerepvállalása mellett tevékeny tagja volt kora kulturális életének. Megszállott műgyűjtő volt, aki autodidaktaként vált grafikai szakértővé. Tudását nemcsak gyűjtőként hasznosította, hanem kiállítások és előadások szervezésével a műbarátok tág körével is megosztotta. Gyűjtői hitvallását Térey Gábor művészettörténész fogalmazta meg egy Rembrandt-kiállítás katalógusában: „Ez a gyűjtemény végső eredménye egy jeles műkedvelőnk dr. Elischer Gyula egyetemi tanár éveken át folytatott fáradozásának, ki Rembrandt karcoló művészete iránt érzett lelkesedésében sem időt sem pénzt nem kímélve hozta ezt össze és mikor munkája véget ért, kollekciónak megvételre ajánlta föl az államnak, kiindulva azon helyes álláspontból, hogy a magánosok legkiválóbb műkinccseinek az ország birtokába kell átmenniök.”⁸⁴ Ezt a szemléletet tükrözi az Akadémiának ajándékozott Goethe-gyűjtemény, és az igen jelentős Dürer- és Rembrandt-kollekciók jóval értékén aluli összegért való közgyűjteménybe juttatása. Elischer Gyula kora legjelentősebb grafikagyűjtői közé tartozott, akinek arcképét a világhírű Boerner cég „özvegjétől elkérte és irodájában, a legnagyobb metszetgyűjtők sorozatában függesztette ki.”⁸⁵

JEGYZETEK

¹ SINKÓ Katalin: Gyűjtemények változó világa. In: *A magyar festészet rejtőzködő csodái, Válogatás magyar magángyűjteményekből I.* (Szerk.: Dr. VIRÁG Judit–TÖRŐ István) Mű-Terem Galéria, Budapest, 2004. 35.

² Herczeg Ferenc (1863–1954) Bizánc című történelmi tragédiáját 1904. április 25-én mutatta be a Nemzeti Színház.

³ „Mélyen tisztelt Mester, Nagyságos Uram!

Szívből gratulálok a mandátumhoz és tisztelettel jelentem hogy a szünidő alatt a Bizánc német fordításán dolgozva, most már a „csiszolásnál” tartok; a mint evvel kész leszek, rögtön lekopogtatom és lesz szerencsém rendelkezésére bocsátani. Addig is fogadja őszinte tiszteletem és nagy-rabecsülésem nyilatkozását, igaz híve, id. Elischer Gyula dr.” (Országos Széchényi

- Könyvtár, Kézirattár, B.1, Elischer Gyula Herczeg Ferenchez.)
- ⁴ Az „Olajoltó” név a bányászathoz kapcsolódó tevékenységre utal.
- ⁵ Lakcíme csak 1880-tól dokumentálható, amikor a „Budapesti Czim- és Lakjegyzék” első kiadása megjelent. Eszerint a IV. kerület Szervita tér 4-ben lakott, ahonnan 1893-ban költözött át a közelben lévő Petőfi tér 1 szám alá, ahol haláláig élt. (Budapesti Czim- és Lakjegyzék. Budapest 1880–81 és 1893.)
- ⁶ A családtörténethez és Elischer Gyula életrajzához felhasznált irodalom: *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Budapest, 2004; Julius William Elischer de Thurzobanya: Brief family history. Kézirat, é. n. (magántulajdon); *Révai nagy lexikona*. VI. kötet, Budapest, 1911–1935; *Magyar múzeumi arkhépcsarnok*. Budapest, 2002; GÉBER Antal: Magyar gyűjtők I–II. (Szerk. TÓTH Melinda) Kézirat, é. n. (Szépművészeti Múzeum, Könyvtár, kat.sz. 15331/1–2); Dr. PÉTER Mózes: *Thurzóbányai Elischer Gyula*, A debreceni orvosképzés nagy alakjai. 14. füzet, Debrecen, 1998.
- ⁷ A Semmelweis-plakettet Berán Lajos (1882–1943) szobrász és éremművész készítette 1908-ban.
- ⁸ A Vaskoronarend osztrák császári érdemrend, melynek három osztályát I. Ferenc császár alapította meg 1816-ban.
- ⁹ Orvosi Hetilap 1903. 16. szám, 261.
- ¹⁰ A thurzóbányai Elischer-címer: vörös mezőben a pajzs bal alsó szögletéből felnyúló vaskesztyűs, ökölbe szorított kar; felül és alul egy-egy aranycsillag; Sisakdísz: szemközt ülő, kiterjesztett szárnyú természetes színű bagoly, mellén ötágú aranycsillag; Takarók: fekete-ezüst. (KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. Budapest, 1912, III. kötet, 428.)
- ¹¹ Vasárnapi Újság 1902. szeptember 28. 645.
- ¹² Budapest Főváros Levéltára, törzsszám: IV. 1407/B; jelzet: VII-2377/1902.
- ¹³ Vasárnapi Újság 1902. szeptember 28. 645.
- ¹⁴ DINER-DÉNES József: *Budapest magánképtárai*. Művészet, 1902. 6. sz. 403–411.
- ¹⁵ LYKA Károly: *Budapest magánképtárai*. Művészet, 1902. 5. sz. 328.
- ¹⁶ A kiállítás katalógusa szerint Dr. id. Elischer Gyula tulajdona volt: Lawrence, Thomas; Metternich Clément herceg arcképe (kat.sz. 84), Toorenvliet, Jacob: Zöldségárus (kat.sz. 210), Benczúr Gyula: Dr. Elischer Gyula arcképe (kat. sz. 557), Mészöly Géza: Balatoni részlet borús időben (kat. sz. 780), Mészöly Géza: Búzaföld (kat. sz. 795), Mészöly Géza: Keskeny út (kat. sz. 807), Mészöly Géza: Libapásztor-nő (kat. sz. 814), Fadrusz János: Krisztus, gipsz (kat. sz. 851).
- ¹⁷ A Műbarátok Köre tagjainak névsora 1902. Budapest, é. n.
- ¹⁸ DALMADY Sándor: *A Műbarátok Köre huszonöt éves története (1890–1914)*. Budapest, 1915, 136.
- ¹⁹ A Műbarátok Köre Rembrandt rézkarcz kiállításának katalógusa (Elischer-gyűjtemény). Budapest, 1903.
- ²⁰ DALMADY 137.
- ²¹ Iparművészeti Múzeum, Adattár, Műbarátok Köre iratanyaga, 135/903.
- ²² ELISCHER Gyula: *Rembrandt und seine graphische Kunst*. Pester Lloyd 1903. június 3.
- ²³ DALMADY 168.
- ²⁴ FRITS LUGT: *Les Marques de collections de dessins et d'estampes*. Amsterdam, 1921. A szerző a bevezető VIII. oldalán mond köszönetet az Elischer-féle jegyzetekért.
- ²⁵ A tagoknak hároméves periódusokra kellett elkötelezniük magukat a tagságra.
- ²⁶ Iparművészeti Múzeum, Adattár, Műbarátok Köre iratanyaga, 300/908.
- ²⁷ Wlassics Gyula (1852–1937) jogász, vallás- és közoktatásügyi miniszter volt 1895 és 1903 között.
- ²⁸ *Aranyérmek, ezüstkoszorúk – Művészkultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1995, 367.
- ²⁹ Magyarország Tiszti Czim- és Névtára szerint 1902-ben a festőművész szakosztály tagjai a következők voltak: Andrassy Gyula és Tivadar főrendházi tagok, Berzeviczy Albert országgyűlési képviselő, Elischer Gyula főorvos, Fraknoi Vilmos püspök, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője, Kammerer Ernő, az Országos Képtár igazgatója, Kohner Adolf műgyűjtő és műpártoló, Ráth György, az Iparművészeti Társulat elnöke, Zichy Jenő országgyűlési képviselő. Festőművészek: Baditz

- Ottó, Benczúr Gyula, Bihari Sándor, Csók István, Eisenhut Ferenc, Ébner Lajos, Feszty Árpád, Horovitz Lipót, Jendrassik Jenő, Kelety Gusztáv, László Fülöp, Lotz Károly, Mednyánszky László, Spányi Béla, Székely Bertalan, Vastagh Géza, Zemlényi Tivadar. A szakosztály előadója Térey Gábor, az Országos Képtár öre volt. (*Magyarország Tiszti Czim- és Névtára*. Budapest, 1902)
- ³⁰ Dávid Katalin: A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Adattára, 318–323 című, 1957-es munkabeszámolója szerint (319. o.) az 1896 és 1915 között lerakott akták regesztái is elkészültek, más adatok szerint viszont éppen ezen időszak közötti iratok égték el már 1945. január 25-én a Magyar Országos Levéltárban. A Képzőművészeti Tanács 1902 és 1909 közötti időszakának tevékenységéről mindenestre, sem az eredeti dokumentumok, sem az arról készült feljegyzések nem találhatók a levéltár gyűjteményében.
- ³¹ BORBÁS György: *Wlassics Gyula és a művészetek*. Budapest, 2004. 56–57.
- ³² HELLER Ágost: *Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa*. Budapest, 1896. (A gyűjteményről lásd még – MARTH Hildegard: *A Goethe-gyűjtemény (K.115-K.124)*. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirat-tárának katalógusai. 7. kötet. Budapest, 1974).
- ³³ Orvosi Hetilap 1909. október 3. (40. sz.) 702.
- ³⁴ A fénykép készítésének időpontja ismeretlen.
- ³⁵ A stílust Hans Makart osztrák festő 1870-ben felépített bécsi műtermének enteriőrje után nevezték el.
- ³⁶ DALMADY 131.
- ³⁷ Magántulajdon.
- ³⁸ A Budapesti Orvos-Szövetség Mű-kiállítása. (katalógus) Budapesti Orvos-Szövetség, 1902, kat.sz. 652, 654, 655.
- ³⁹ Dr. Elischer Vilmos saját kezűleg írt feljegyzése, Budapest, 1936. április 14. (magántulajdon).
- ⁴⁰ Petrovics Elek levele Elischer Vilmosnak, Budapest, 1936. április 27. (magántulajdon).
- ⁴¹ Dr. Géber Antal (1879–1962) jogász, műgyűjtő. A magyar gyűjtemények történetét az 1950-es években kezdte el írni. Jól ismerhette az Elischer gyűjteményt, mivel baráti kapcsolatban volt Elischer Vilmossal, akivel azonos időben hallgatott jogot a berlini egyetemen. (Anthony GEBER: *Dr. Géber Antal életrajza*. Kézirat, é. n., magántulajdon).
- ⁴² GÉBER Antal: *Magyar gyűjtők I–II*. (Szerk. TÓTH Melinda) Kézirat, é. n. 160–161.
- ⁴³ LYKA Károly: Greguss Imre műveinek lajstroma. 68. tétel. (MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Adattár, MDK-c-I-17/551.)
- ⁴⁴ A Műbarátok Köre kiállításának kalauza II. Katona Nándor és Kalmár Elza kiállítása. Budapest, 1901. kat.sz. 1.
- ⁴⁵ *Katalog der Privat-Sammlung August Artaria*, Wien, Artaria, 1896. május 6. 1011 és 1031. tétel.
- ⁴⁶ A listából nem derül ki egyértelműen, hogy a Carracci család mely tagjának alkotásáról van szó.
- ⁴⁷ Szépművészeti Múzeum, Irattár, 890/1904.
- ⁴⁸ GÉBER 160.
- ⁴⁹ Elischer Edit (1906–2004) a gyűjtő fiának, Elischer Vilmosnak volt a lánya.
- ⁵⁰ DOMBROVSZKY Ninette: *Bartholomeus Breenberg egy rajza*. Művészettörténeti Értesítő 1983. XXXII. évf. 1–2. sz. 86.
- ⁵¹ Szépművészeti Múzeum, Irattár, 890/1904.
- ⁵² Dr. Térey Gábor művészettörténész, 1896-tól az Országos Képtár vezetője, majd a Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának igazgatója volt.
- ⁵³ Szépművészeti Múzeum, Irattár, 258/1900.
- ⁵⁴ Szépművészeti Múzeum, Irattár, 403/1900.
- ⁵⁵ Múcsarnok, 1900. június 3. 300.
- ⁵⁶ Dürer grafikai kiállítás. (katalógus) Országos Képtár, Budapest, 1900, kat.sz. 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25.
- ⁵⁷ Szépművészeti Múzeum Irattára, 368/1900.
- ⁵⁸ Dürer grafikai kiállítás. (katalógus) Országos Képtár, Budapest, 1900, V–VII.
- ⁵⁹ Dr. Meller Simon művészettörténész, 1901 és 1924 között az Országos Képtár, később a Szépművészeti Múzeum grafikai osztályának a vezetője volt.
- ⁶⁰ Szépművészeti Múzeum, Irattár, 890/1904.
- ⁶¹ Adam BARTSCH: *Catalogue raisonné de toutes les estampes qui forment l'oeuvre de Rembrandt, et ceux de ces principaux imitateurs*. Vienna, 1797.

- ⁶² Dimitri ROVINSKI: L'oeuvre gravé de Rembrandt. St. Petersburg, 1890.
- ⁶³ Az A, B, és C melléklet: Szépművészeti Múzeum, Irattár, 890/1904.
- ⁶⁴ MELLER Simon: Az Esterházy képtár története. Budapest, 1915, LXVIII–LXIX.
- ⁶⁵ Pulszky Károly (1853–1899) művészettörténész, 1884 és 1896 között az Országos Képtár igazgatója volt.
- ⁶⁶ Szépművészeti Múzeum, Irattár, 119/1905.
- ⁶⁷ Dr. POGÁNY Kálmán: Rembrandt kiállítás a Szépművészeti Múzeumban. Vasárnapi Újság, 1908. 49. sz. 985–986.
- ⁶⁸ A Dürer-metszetek bekerülésük évében, 1900-ban kerültek leltározásra. A Rembrandt rézkarcokat csak később, a más forrásokból származó lapokkal együtt (Esterházy, Pulszky, Delhaes stb.) leltározták be, Bartsch-sorszám alapján. Elischer neve mellett kevesebb, mint 245 darab karc szerepel. A hiányzó vagy az ismeretlen származásúak között található, vagy egy korábbi felülvizsgálat nem találta azokat Rembrandt eredeti alkotásainak.
- ⁶⁹ Szépművészeti Múzeum, Könyvtár, M 263.
- ⁷⁰ Szépművészeti Múzeum, Könyvtár, jelzet nélkül.
- ⁷¹ A Dürer-kiállítás (Országos Képtár, 1900) katalógusában, a 67. tételhez írt Elischer szöveg részlete.
- ⁷² Sammlung Dr. August Straeter. (katalógus) H. G. Gutekunst, Stuttgart, 1898, 94. tétel.
- ⁷³ Szépművészeti Múzeum, Könyvtár, Stuttgart, Gutekunst, 1898.
- ⁷⁴ Szépművészeti Múzeum, grafikai gyűjtemény, Ltsz.: 31619.
- ⁷⁵ Szépművészeti Múzeum, Irattár, 890/1904.
- ⁷⁶ Szépművészeti Múzeum, grafikai gyűjtemény, Ltsz.: 31560.
- ⁷⁷ Szépművészeti Múzeum, Irattár, 890/1904.
- ⁷⁸ Magántulajdon.
- ⁷⁹ Kupferstichsammlung zumeist aus dem Nachlass des verstorbenen Herrn Professor JULIUS von ELISCHER Budapest. (katalógus) C. G. Boerner, Leipzig, 1911. március 9–11.
- ⁸⁰ Elischer Gyuláné a gyűjtő halála után (1909) költözött a VII. kerületi Szentkirályi utcában lévő lakásba.
- ⁸¹ *Magyar képzőművészek lexikona.* (Szerk. SZENDREI János–SZENTIVÁNYI Gyula) Budapest, 1915, I/598.
- ⁸² A Gerbeaud-hagyaték aukciója. (katalógus) M. Kir. Postatakarékpénytár, Budapest, 1940. 17. és 73. tételek.
- ⁸³ GÉBER 160.
- ⁸⁴ TÉREY Gábor: Rembrandt eredeti kézrajzainak és rézkarcainak kiállítása. (katalógus) Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1908, 4–5.
- ⁸⁵ GÉBER 160.